

УДК 069(477.65)"189/192"(045)

Печериця Т.В.,

канд. істор. наук, доцент, професор кафедри гуманітарних та економічних дисциплін
ПВНЗ «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління
Класичного приватного університету»

Становлення та розвиток музейної справи на Єлисаветградщині (кінець XIX ст. – перша чверть XX ст.)

В статті аналізуються процес становлення та основні етапи розвитку музейної справи на Єлисаветградщині кінця XIX ст. – першої чверті XX ст. Особливу увагу в статті приділено діяльності двох видатних представників інтелігенції України – П. Рябкову і В. Ястребову. Вони зробили безцінний вклад у збереження історичних та культурних надбань Єлисаветградщини.

Ключові слова: музейна справа, історичне краєзнавство, П. Рябков, В. Ястребов, Єлисаветградщина.

На сучасному етапі розвитку України, як незалежної та демократичної держави, одним із найважливіших завдань є вивчення свого минулого, пізнати яке найбільш об'єктивно та різнобічно можливо лише за умови залучення до цього безцінних надбань які зберігаються у музеях України. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговують музеї краєзнавчого спрямування, яким належить виняткова роль у процесі формування у підростаючого покоління патріотизму, національної свідомості та історичної пам'яті українського народу.

Дослідженням проблематики становлення та розвитку музейної справи в Україні займався багато видатних вчених минулого та сьогодення таких як Шміт Ф., Рогозін О., Маньковська Р., Мезенцева Г., Шидловський І. та ін. Перші спроби висвітлити історію становлення та розвитку музейної справи на Єлисаветградщині знаходимо у працях П. Рябкова. Серед історичних досліджень останнього часу слід вказати на наукові розробки Безтаки П., Шевченка С., Бокій Н., Кузика Б., Білошапки В., Пархомчук В., Рибалка П. й автора цієї статті.

Метою даного дослідження є спроба проаналізувати процес становлення музейної справи на Єлисаветградщині та основні етапи її розвитку у період кінця XIX ст. – першої чверті XX ст., а також з'ясувати особливості цих етапів та їхні наслідки для музейної справи України в цілому.

На Єлисаветградщині основи музею краєзнавчого характеру були закладені у вересні 1883 р. завдяки плідній та самовідданій праці видатного українського історика, етнографа та археолога Володимира Миколайовича Ястребова (1855 – 1899). Музей було створено на базі Єлисаветградського Вищого земського реального училища, яке було відкрите у 1870 р. на кошти міського земства [1]. Починалося все з навчальних кабінетів, які були обладнані й забезпечені наочними посібниками за останніми вимогами науки. Окрім того, училище мало міцну матеріально-технічну базу: багату бібліотеку, фізичний кабінет, хімічну лабораторію та кабінет природничої історії на базі якого, за даними П. Рябкова у 1883 р. було створено музей, яким став завідувати В. Ястребов [2].

Слід зазначити, що неупорядковане й спонтанне колекціонування предметів історичного та етнографічного характеру в кабінетах природничої історії почалося з часу заснування реального училища. Однак, лише з приходом у 1876 р. на посаду викладача історії випускника історико-філологічного факультету Одеського університету В. Ястребова інтерес до музею зростає. З перших років перебування у Єлисаветграді В. Ястребов почав займатися науково-дослідницькою роботою на території краю: збирав матеріали з історії міста, етнографічні предмети, а з 1885 р. захопився археологічними розкопками. У 1883 р. В. Ястребов став завідувати історико-географічним, пізніше археологічним музеєм – фактично кабінетом природничої історії. Уся його робота на посаді завідуючого музеєм була направлена на системне поповнення кабінету предметами старовини та їх збереження. Музей складався в основному з наочних посібників для викладання історії і географії. Крім

цього, до нього ввійшла невелика колекція старожитностей, яку утворювали 240 предметів, а також 270 монет і медалей, 57 документів. У 1884 р. з дозволу правління училища В. Ястребов експонує колекцію на IV Археологічному з'їзді, що проходив в Одесі. В. Ястребов став дійсним членом Московського Археологічного Товариства, Петербурзької Археологічної Комісії, Одеського Товариства Історії та Старожитності [3]. У своїй праці «Музейна справа в м. Зінов'ївську раніше і нині (1883 – 1924 рр.)» П. Рябков зазначив, що саме завдяки діяльності В. Ястребова музей було збагачено предметами з археології та антропології. У результаті вже в 1899 р. археологічна та етнографічна колекції музею мали 2 тис. 55 предметів [4]. Отже, музей наочних посібників під керівництвом вченого ентузіаста В. Ястребова «змужнів» і значно розширився. Однак, на жаль, невиліковна хвороба, що стала причиною смерті вченого у 1899 р. зупинила його плідну діяльність. Нового завідуючого музеєм призначено не було, предмети почали розбиратися викладачами для класних занять і поступово втрачалися. Музеєм вже ніхто не цікавився, про нього надовго забули.

Другий етап розвитку музейної справи в Єлисаветграді безпосередньо пов'язаний з ім'ям визначного громадського діяча Єлисаветградщини, істориком, археологом, етнографом та краєзнавцем Павлом Захаровичем Рябковим (1848 – 1926). Активний член Товариства поширення писемності й ремесел П. Рябкова у 1913 р. виступив з ініціативою відновити музей [5]. Про перші кроки музею П. Рябков у листі від 2 березня 1914 р. писав Ф. Вовку: «Окрім приміщення, поки що нічого немає, але я не втрачаю надії закласти початок, і дати поштох музейній справі» [6].

За задумом Єлисаветградського Товариства поширення писемності й ремесел новостворений музей повинен був бути віднесений до типу музеїв провінційних. Отже, він повинен був обслуговувати відносно невеликий район, переважно північну частину Херсонської губернії, оскільки південна її частина вже обслуговувалися музеями Одеси та Херсону. Як відзначив П. Рябков у своєму рукописі «Музей Єлисаветградського Товариства поширення писемності й ремесел», більшість музеїв півдня України, а також столічні постійні обходили наш край (Єлисаветградщину) – не організовували тут розкопок, не звертали увагу на археологічні багатства нашого краю, що в свою чергу призводило до безслідного знищення пам'яток старовини, як для науки так і для освіти народу» [7].

Завідуючим відновленого уперше після смерті В. Ястребова музею, згідно духовного заповіту Н. Рябкової, було призначено П. Рябкова. Усі свої капітали асигнування у розмірі 10 тис. крб., Надія Веніаміновна Рябкова заповідала Єлисаветградському Товариству поширення писемності та ремесел на влаштування в місті народного університету і при ньому музею з історії, археології та етнографії [8]. Як бачимо, і П. Рябков і його дружина були перейняті місцевим патріотизмом.

П. Рябков який очолив музейну справу, у першу чергу, намагався вирішити складні питання його змісту й структури. З цього приводу в особистому фонді краєзнавця зберігається ряд рукописів, серед яких «Записки про структуру музею» [9], «Про відкриття музею та його завдання» [10] тощо. За задумом П. З. Рябкова у майбутньому при музеї планувалося оформити відділення історії, археології, етнографії, антропології, географії, природознавства, сільського господарства, фабричної й кустарної промисловості. Краєзнавець, був переконаний у тому, що «... музей повинен займатися народознавством у широкому розумінні цього слова. Збирати предмети і колекції для всебічного вивчення історії й природи» [11].

Ставлячи перед собою мету перетворити музей у крайовий науковий центр, П. Рябков був переконаний, що при ньому обов'язково повинна діяти науково-історична бібліотека, яка б обслуговувала всі його відділи. З метою поповнення бібліотеки музею матеріалами про Новоросійський край П. Рябков у лютому 1914 р. звертався з проханням до видатного українського етнографа Я. Новицького – допомогти книгами [12].

На жаль, грандіозні плани Товариства, щодо розвитку музейної справи, генератором яких був П. Рябков, до кінця не були виконані, цьому завадили події Першої світової війни. З початком війни обставини в країні суттєво змінилися, у результаті чого товариство, а разом з ним і музей припинили свою діяльність.

На початку 1918 р. вперше представлена на території Єлисаветградщини радянська влада спробувала відновити музейну справу в місті. У результаті в Єлисаветграді при Комітеті Народної освіти було створено музей змішаного типу. Основою музею, стали предмети переважно реквізовані та конфісковані радянською владою у місцевого населення. Розміщено музей було у приміщенні колишньої громадської жіночої гімназії

(тепер старий корпус Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка), а його завідуючим було призначено П. Рябкова. Мета музею була чітко визначена в пояснювальній записці: «У Єлисаветграді, як центрі, необхідно відкрити міський музей і його відділи на окраїнах для культурних потреб народних мас» [13]. Але і ця спроба зазнала невдачі. Великий удар по музейній справі Єлисаветграда було нанесено під час громадянської війни військами Григор'єва та Денікіна. У результаті музей до ниточки був розграбований та частково розібраний господарями експонатів, а те, що залишилося як відзначив П. Рябков у праці «Музейна справа в м. Зінов'ївску раніше і нині» — «...пішло у піч та на товкучку» [14]. П. Рябков боляче переживав черговий занепад музею, з приводу чого з гіркою писав: «Для Єлисаветградського повіту ще не народилися свої Яворницькі..., старовина ж тим часом гине безслідно, а разом із нею гинуть можливо найцікавіші сторінки минулого нашого півдня» [15].

З остаточною встановленням радянської влади в Єлисаветграді у 1920 р. робиться ще одна спроба відновити музей, цього разу при Комітеті агітаційної пропаганд «Очаг», у колишній міській аудиторії по вул. Ленна, 18 (тепер Дворцова). На посаду завідуючого було запрошено одного з найстаріших викладачів міста М. Пашковського [16]. Поступово «Очаг» перетворився у будинок науки й мистецтва, що позитивно вплинуло на стан справ музею, зокрема, до нього були приєднані залишки експонатів історико-археологічного музею колишнього реально училища. Однак, із запровадженням НЕПу, тобто через рік існування, будинок у якому розміщувався музей було віддано під відділення Державного банку, а музей закрито. Експонати, зокрема, археологічні та етнографічні, були приєднані до колекції колишнього музею при реальному училищі. На основі цієї колекції й у цьому ж приміщенні у 1922 р. завдяки наполегливим зусиллям П. Рябкова у місті почало діяти два самостійних музеї: природничо-історичний – завідуючий Д. Карабінович та історико-археологічний – завідуючий П. Рябков. Про стан і роботу цих музеїв свідчать звіти їх керівників. Гірше справи йшли в історико-археологічному музеї, що було зумовлено, в першу чергу, необлаштованістю кімнат відведених під музей, а також значним пошкодженням експонатів та вітрин. Необхідно було негайно здійснити капітальний ремонт приміщення, однак кошти на це не відпускалися [17]. У надзвичайно важких умовах, маючи вже поважний вік (74 роки) П. Рябков прагнув якщо не примножити, то хоча б зберегти надбане протягом багатьох років тяжкою працею: «Робота не може йти успішно, поки не надійдуть необхідні асигнування. Я не можу користуватися навіть трамваем для пересування з одного кінця міста в інший для провозу зібраних експонатів» [18]. У цей же час за власною ініціативою П. Рябков розпочав роботу спрямовану на створення нової виставки музею – Жовтневої революції, для якої було виділено дві кімнати [19].

У 1923 р. П. Рябков відкрив відділення історико-археологічного музею у м. Бобринець. Однак, подальшого розвитку відділення не набуло, оскільки там у той час не знайшлося зацікавлених у цій справі людей та коштів [20]. У 1924 р. два музеї при реальному училищі об'єдналися в один природничо-історичний та археологічний, а його керівником було затверджено Д. Карабіновича (тепер Кіровоградський обласний краєзнавчий музей) [21].

Отже, становлення музейної справи на Єлисаветградщині відбулося у 80-х рр. XIX ст. В історії розвитку музейної справи на Єлисаветградщині з моменту її становлення у 1883 р. і до 1924 р. можна виокремити два етапи. Перший етап, який тривав з 1883 р. по 1899 р., пов'язаний з ім'ям В. Ястребова, а другий етап, що охоплює період з 1913 р. по 1924 р., з ім'ям П. Рябкова. Ці дві постаті належать до когорти видатних представників інтелігенції кінця XIX ст. – першої чверті XX ст., вони зробили безцінний вклад у збереження історичних та культурних надбань Єлисаветградщини. Особливостями процесу становлення та розвитку музейної справи на Єлисаветградщині є по-перше, те, що його ініціаторами та реалізаторами виступили головним чином лише дві особистості, по-друге, їхні зусилля, на жаль, не отримували належної підтримки з боку тогочасної інтелігенції міста та населення в цілому.

Таким чином, багатогранна діяльність краєзнавчих музеїв, центрів краєзнавчого руху в регіонах, зокрема, і на Єлисаветградщині, сприяла і продовжує сприяти всебічному дослідженню історії та культури України, збереженню історико-культурного надбання нашого народу та популяризації національної спадщини серед населення.

Література:

1. Сборник материалов по истории Елисаветградского земского высшего реального училища. – Одесса, 1872. – С. 2.

2. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей (далі КОМ). – 16520. – Гр. АІ. – Інв. №7221 // Фонд рукописів П. Рябков. – Музейна справа в м. Зінов'ївську раніше і нині (1883 – 1924 рр). – С. 1.
3. Кузик Б. / Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: в 2 т. – Б. Кузик, В. Білошапка. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. – Т. 1 – С.51.
4. КОМ.). – 16520. – Гр. АІ. – Інв. №7221 // Фонд рукописів П. Рябков Музейна справа в м. Зінов'ївську раніше і нині (1883 – 1924 рр). – С. 2.
5. Печериця Т. Визначний українознавець П. З. Рябков (1848 – 1924) / Т. Печериця. – Кіровоград: Імекс, 2003. – С. 97 – 98.
6. Наулко В. Листування Павла Рябкова з Федором Вовком / В. Наулко // Південна Україна XVIII – XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України. – В. 6. – Запоріжжя, 2001. – С. 117.
7. ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 4 – 6.
8. Науковий архів Інституту Археології Національної Академії наук України (далі НА ІАН АНУ) – Ф. 1. – В/3819.
9. ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 80.
10. Там само. – Спр. 58. – 30.
11. Там само. – Арк. 33.
12. Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – Ф. 3 – 4/97. – Арк. 1.
13. КОМ. – 16520. – Гр. АІ. – Інв. №7221 // Фонд рукописів П. Рябков Вказ. праця. – С. 1.
14. Там само. – С. 2.
15. ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 254. – Арк. 1 – 1 зв.
16. Пархомчук В. До історії Кіровоградського краєзнавчого музею / В. Пархомчук // Науковий збірник Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. – Вип. 1. – Кіровоград, 2012. – С. 16.
17. ДАКО. – Ф. Р – 816. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 6.
18. Бокій Н. Єлисаветградщина: епізод з часів Гетьманату / Н. Бокій // Наукові записки з історії України. – Вип. 7. – Кіровоград, 1998. – С.133 – 136.
19. Шевченко С. Організував і завідує музеєм / С. Шевченко // Кіровоградська правда. – 1993. – 8 липня. – С. 2.
20. КОМ. – 16520. – Гр. АІ. – Інв. №7221 // Фонд рукописів П. Рябков Вказ. праця. – С. 6.
21. Там само. – С. 5.

Печериця Т.В., канд. истор. наук, доцент, профессор кафедры гуманитарных и экономических дисциплин ЧВУЗ «Кировоградский институт государственного и муниципального управления Классического частного университета»

Становление и развитие музейного дела на Елисаветградщине (конец XIX в. – первая четверть XX в.). В статье анализируются на основе материалов архивов и исторической литературы процес становления и основные этапы развития музейного дела на Елисаветградщине конца XIX в. – первой четверти XX в. Особое внимание в статье уделено деятельности двух известных представителей интеллигенции Украины – П. Рябкову и В. Ястребову. Они сделали бесценный вклад в сохранение исторических и культурных ценностей Елисаветградщины.

Ключовые слова: музейное дело, историческое краеведение, П. Рябков, В. Ястребов, Елисаветградщина.

Pecherytsia T.V., Candidate of Historical science, professor of Humanities and Economics Chair, Private Higher Educational Institution «Kirovograd Institute of State and Municipal Governance under Classical Private University»

Formation and development of museum business in Yelysavethradshchyna in the late 19th and the first quarter of the 20th century. In the article, on the basis of archival materials and historic literature, the process of museum business formation and the main stages of its development in Yelysavethradshchyna in the late 19th and the first quarter of the 20th century are analyzed.

A special attention in the article is paid to the activities of two outstanding Ukrainian intelligent scientists P. Piabkov and V. Yastrebov. They made an invaluable contribution to the preservation of historical and cultural herifage of Yelysavethradshchyna.

Key words: museum business, historical studies, P. Piabkov, V. Yastrebov, Yelysavethradshchyna.